

Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı

Cemil Hakyemez (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014) , ss.208. Ciltsiz. 14 TL

Değerlendiren: Ayşenur Hazar*

Mezhepçi çatışmalar, İslam tarihinde Müslüman toplulukları en çok meşgul eden konulardan biri olmuştur. Birçok Müslüman coğrafyada halen yaşanan bu tür çatışmaların tek sebebinin mezhepçi reflexler olmadığı bilinmekle birlikte mezhep ayrışması güçlü bir çatışma dinamiği olarak görülmektedir. Bu tür bir algının oluşmasındaki temel sebeplerden biri, geleneksel tarihcilikte daha çok savaş ve çatışmaya dayalı olayların öne çıkarılması, uzlaşma ve ittifak çabalarına pek fazla dikkat çekilmemesidir. Bu bağlamda Cemil Hakyemez'in tarihsel süreçte Şiiiler ve Sünniler arasında gerçekleşen belli başlı uzlaşma ve ittifak faaliyetlerini konu edinen “*Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*” adlı eseri, önemli bir eksikliğin giderilmesine katkı sağlayıcı niteliktedir. Tıpkı Şii-Sünni çatışması gibi Şii-Sünni ittifakının da tarihsel bir inşa olduğu düşüncesinden hareketle geçmişe dönük politik, kültürel ve teolojik bir okuma yapan Hakyemez, mezhep problemini çözüm odaklı bir perspektifle ele almaktadır.

Kapsam açısından Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti ve Safeviler sonrası diğer İran devletleri arasındaki ilişkilerle sınırlı tutulan eser, “Şiilik-Sünnilik açısından Osmanlı-İran ilişkileri”, “Safevi sonrası dönem ve Nadir Şah'ın Şii-Sünni ittifak çabaları”, “İslam dünyasında Modernleşme ve Şii-Sünni ilişkileri üzerindeki etkisi” ve “Osmanlı Devletinin İslam birliği politikası ve Şiiiler” başlıklı dört ana bölümden oluşmaktadır.

* Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Sakarya; e-mail:aysenurbas@sakarya.edu.tr

Yazar, Türk-İran ilişkilerinin tarihsel gelişimi ve Safevi devletinin kuruluşuna kadar geçen sürede Şii-Sünni ilişkileri ile ilgili kısa bir girişten sonra Şiilik-Sünnilik açısından Osmanlı-Safevi ilişkilerinin analizine yönelmektedir. Yazara göre, 9. ve 10. yüzyıllarda Doğu İran'da bir araya gelerek ortak bir kültür oluşturan Arap, Farsî ve Türk unsurlar 16. yüzyıla kadar bu ortak kültürel miras çerçevesinde dengeli bir ilişki sürdürmüşlerdir.

Ancak 1500'lerin başında Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte bu süreç tersine dönmüştür. Bu bağlamda Safevi Devleti'nin kurulmasını Türk-İran ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak gören yazar, Safevilerin katı bir Şii politika izlemelerinin Şii-Sünni kutuplaşmasını derinleştirdiğini ve mezhep çatışmasını körüklediğini ifade etmektedir. Sünniliğe yönelik reddetme ve dışlamanın devlet politikası haline getirildiği bu süreçte Safevilerin neredeyse tüm İran nüfusunu Şiileştirme girişimleri çok büyük katliamların yaşanmasına neden olduğu gibi Osmanlıların din ve mezhep anlayışını da ciddi derecede etkilemiştir. Zira ilk dönemlerde nispeten ılımlı bir yapıda olan Osmanlıların Sünni karakterli din anlayışları, Safevilerin aşırı tutumlarına karşı tepkiyle daha mutaassıp bir tarza bürünmüştür.

Nitekim Safevilerin uygulamalarını büyük bir tehlike olarak gören Osmanlılar, Sünni mezheplerin dışındaki tüm grupları iktidarları açısından tehlikeli bularak sindirme yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte yazara göre, Safevi-Osmanlı çekişmesini sadece bir mezhep çatışmasına indirgemek problemin basite alınmasından başka bir şey değildir. Her ne kadar birbirlerine karşı mezhepsel propaganda faaliyetlerine girişseler de çatışmanın asıl sebebi dönemin jeopolitik durumundan kaynaklanmaktaydı.

Yazar, eserin ikinci bölümünü Şii-Sünni ilişkilerinde dikkat çeken ittifak çabalarına ayırmaktadır. Bu bağlamda Safevilerden sonra iktidara gelen Nadir Şah'ın Caferiliği İran'ın resmi mezhebi olarak ilan etmesi ve Osmanlı Devleti'ne Caferiliği beşinci hak mezhep olarak kabul ettirmeye yönelik çabaları, Şii-Sünni ilişkilerinde ilk ciddi ittifak faaliyetini oluşturmaktadır. Nadir Şah, Şii-Sünni kutuplaşmasını gidermeye yönelik hedefi doğrultusunda Osmanlı Devleti ile müzakerelere başlamış; fakat Osmanlı idarecileriyle uzun süren görüşmeler sonucunda hedeflediği sonuca ulaşamamıştır. Nitekim Nadir Şah'ın Şii-Sünni ittifakında Caferiliği beşinci hak mezhep olarak kabul ettirme şartı, şeri gerekçelerle Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Yazara göre, Nadir Şah'ın Caferiliği beşinci hak mezhep olarak kabul ettirip Şiiilerle Sünnileri birleştirme girişimi, iyi

niyetle düşünülmüş bir arayışın güzel bir örneğidir. Ancak onun bu fikri, her iki kesimin ihtiyaç duyup önerdiği bir teklif olmaktan ziyade siyaseten alınmış tek taraflı bir karardır. Yani ne Şii İranlılar ne de Sünni Osmanlılar zihniyet olarak böyle bir duruma hazır değillerdi. Bu sebeple önceden felsefi temelleri atılmamış böylesi bir çabanın hedeflenen sonuca ulaşmaması son derece normaldir.

Yazar, üçüncü bölümde modernleşme sürecinin Şii-Sünni ilişkileri üzerindeki etkisini ele almaktadır. Öncelikle ulema ve ilmiye sınıfının modernleşme sürecindeki rolü ve etkisine değinen yazar, devamında bu sürecin Şii-Sünni ilişkilerindeki etkisini değerlendirmiştir. Yazara göre, ulema ve ilmiye sınıfı başlarda reform hareketlerini desteklerken sürecin kendi nüfuzları açısından tehlike arz etmesiyle reform karşıtı bir tutum sergilemişlerdir. İslam dünyasında görülen ıslahat ve yenilik hareketlerinin din-devlet ilişkisinde bazı kırılmalara neden olduğuna ve bir zihniyet değişiminin gerçekleştiğine dikkat çeken yazar, bu süreçte mezhepsel farklılığın devletlerarası ilişkilerde bir çatışma dinamiği olarak etkisinin azaldığını ifade etmektedir.

Yazar, son bölümde yeni bir ittifak örneği olarak Osmanlı Devleti'nin İslam birliği politikasını ele almaktadır. Özellikle yeni yükselen ulus-devlet ideolojisi ve Rusya gibi ortak tehditlerin iki devletin yakınlaşmasını sağladığı bu dönemde bir taraftan Irak'ın kontrolü üzerine mücadele devam ederken diğer taraftan da II. Abdülhamid'in İslam birliği düşüncesi (Pan-İslamcılık) gibi bazı ittifak önerileri gündeme gelmiştir. İslam birliği politikasını siyasal şartların bir dayatması olarak gören yazar, II. Abdülhamid'in önceki padişahlara nispetle daha müspet bir tutum içerisinde olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda II. Abdülhamid, Şiiilerin hoşnut olmayacağı bazı bilgileri ders kitaplarından çıkartmış ve kutsal kabul ettikleri bazı mekânları restore ettirmiştir. Ayrıca Cemaleddin Afgani gibi kişileri farklı Müslüman coğrafyalara göndermiş ve basın yoluyla da bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Fakat mezhepler üstü bir çaba olarak görülen II. Abdülhamid'in İslam birliği politikası, I. Dünya savaşı neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla hüsrarla sonuçlanmıştır.

Mezhep bağlamında Şii-Sünni, politik açıdan ise Türk-İran ilişkilerindeki ittifak çabalarına değinen yazar, son bölümde "nasıl bir Şii-Sünni birlikteliği" başlığı altında bir değerlendirme kaleme almaktadır. Öncelikle Şii-Sünni ittifakının önündeki engelleri sıralayan yazar, sorunun asıl kaynağı olarak geleneksel mezhep anlayışını göstermektedir. Geleneksel mez-

hep anlayışının terkedilmesi gerektiğini vurgulayan yazara göre bir diğer önemli gereklilik, mezhep çatışması meselesinin politik gündemin tartışmaları arasından çıkartılıp bilimin konusu yapılması ve meselenin çağdaş bilimsel metotlarla ele alınmasıdır. Nitekim ilmi birikimin ürünü olmayan her ittifak çabası, geçmişte olduğu gibi sadece siyasi bir manevra olarak kalacak ve başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Osmanlı-İran ilişkileri çerçevesinde Şiiilerle Sünniler arasında yaşanan çatışmaları ve ittifak çabalarını konu edinen eser, mezhep problemini geniş bir perspektifle ele alarak çözüm odaklı bir değerlendirme sunmaktadır. Bu bağlamda eserin yazılış kaygısını karşılar nitelikte olduğu söylenebilir. Eser, dil ve ifade açısından anlaşılır ve akıcı olmakla birlikte yazarın yer yer odak konudan uzaklaşır ayrıntılara girmesi okuyucuyu bağlamdan uzaklaştırabilir. Ayrıca eserde Şii kaynaklara pek yer verilmemesi de bir eksiklik olarak görülebilir. Sonuç olarak eser, Sünni bir bakış açısıyla ele alınmış olsa da mezhep farklılıkları ve çatışmasına yönelik yaklaşımı ve çözüm arayışları açısından önemli bir referans kaynağı olabilecek niteliktedir.